

Nasilje nad djecom

Greganić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:954062>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ U PETRINJI

ANA GREGANIĆ

ZAVRŠNI RAD

NASILJE NAD DJECOM

Petrinja, svibanj 2016.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ U PETRINJI

PREDMET: Poremećaji u ponašanju djece

ZAVRŠNI RAD

IME I PREZIME PRISTUPNIKA: Ana Greganić

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Nasilje nad djecom

MENTOR: izv.prof. dr.sc. Siniša Opić

Petrinja, svibanj 2016.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
SUMMARY.....	2
1. UVOD	3
2. PSIHIČKE POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA DJECE U OBITELJI	4
2.1. Funkcionalne i disfunkcionalne obitelji	4
2.2. Zlostavljanje djece	10
2.2.1. Fizičko nasilje	12
2.2.2. Psihičko nasilje.....	14
2.2.3. Seksualno nasilje	19
2.2.4. Zanemarivanje	20
2.3. Posljedice zlostavljanja.....	21
2.3.1. Posljedice psihičkog zlostavljanja djece	24
2.3.2. Posljedice emocionalnog zlostavljanja.....	29
2.3.3. Psihičke posljedice fizičkog zlostavljanja djeteta	31
2.3.4. Psihičke posljedice kod zanemarivane djece.....	31
2.3.5. Posljedice seksualnog zlostavljanja	31
2.4. Uloga odgajatelja u prevenciji nasilja	36
3. ZAKLJUČAK	39
LITERATURA	41
Izjava o samostalnoj izradi rada	
Izjava o javnoj objavi rada	

SAŽETAK

Fizičko zlostavljanje i zanemarivanje djece može se uočiti na fizičkoj razini što olakšava proučavanje, ali i suzbijanje ovog tipa nasilja nad djecom. Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji kao jedan "neuhvatljivi" koncept, koji ne ostavlja jasne materijalne dokaze predstavlja izazov i u istraživanju i u svakodnevnoj praksi. Gotovo ga uvijek prate drugi oblici zlostavljanja i zanemarivanja, ali se javlja i samostalno. Ovo područje obilježavaju teškoće u određenju, prepoznavanju i mjerenju. Stoga je razmjere tog problema u općoj populaciji teško utvrditi, a kvalitetna intervencija izostaje. Seksualno zlostavljanje, također, nije jednostavno utvrditi jer žrtve često skrivaju ono što su proživjele kako ne bi bile izložene sramoti, nepovjerenju, izrugivanju i etiketiranju. Međutim, sve veća osviještenost stručnjaka o ovom obliku zlostavljanja u obitelji donosi bolje rezultate u sankcioniranju nasilja ovog tipa. Zanemarivanje djece događa se na različitim područjima i ono može uvelike utjecati na psiho-fizički i intelektualni razvoj. U ovom će radu biti prikazani oblici nasilja u obitelji te psihičke posljedice pojedinih oblika nasilja.

Ključne riječi: obiteljsko nasilje, psihičko, fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje, zanemarivanje djece, psihičke posljedice

SUMMARY

Physical abuse and neglecting of children can be physically observed which facilitates the study and suppression of this type of violence against children. Mental abuse or neglect that children can experience within the family is a more 'elusive' concept because it doesn't leave clear material evidence and poses a greater challenge in doing research and in daily practice. Although it is almost always accompanied by other forms of abuse or neglect, it can occur independently. In this area of study defining, recognizing and measuring a problem poses great difficulties. Therefore it is very hard to determine the extent of this problem in general population, while the high quality intervention is often missing. Sexual abuse is also not so easy to determine because the victims frequently hide what they have experienced in order to avoid being exposed to embarrassment, shame, mistrust, derision or labelling. However, increasing awareness from expert of this form of abuse within the family brings forth better results in sanctioning this type of violence. Children can suffer from neglect in various areas and it can greatly influence their psycho-physical and intellectual development. This thesis will show different forms of violence within the family and psychological effects brought by particular forms of violence.

Key words: family violence, mental, physical, emotional and sexual abuse, neglecting children, psychological consequences

1. UVOD

Iako je teško postaviti granicu između funkcionalnih i disfunkcionalnih obitelji, u ovom će se radu na temelju istraživanja i moralnih kodeksa odrediti ono što pojedini tip obitelji karakterizira i po čemu se oni razlikuju jedna od druge. U sklopu navedenog bit će govora i o roditeljima u funkcionalnim i disfunkcionalnim obiteljima. Budući da je u ovom radu naglasak na žrtavama obiteljskog zlostavljanja, u navedenom poglavlju biti će riječ i o obilježjima zlostavljača te o obiteljskim odnosima u problematičnim obiteljima.

U sljedećem poglavlju bit će opisani oblici zlostavljanja djece u obitelji. Kod svakog oblika zlostavljanja navest će se što sve obuhvaća i što se sve smatra zlostavljanjem. Kada je riječ o zlostavljanju djece u obitelji, obično se govori o fizičkom, psihičkom, seksualno zlostavljanju i zanemarivanju djece. Nerijetko se događa da su navedeni oblici zlostavljanja prisutni kombinirano što ostavlja teže i dugotrajnije posljedice.

U narednom poglavlju ovog rada govorit će se o psihičkim posljedicama određenog tipa zlostavljanja. U sklopu psihičkih posljedica psihičkog zlostavljanja bit će prikazani rezultati istraživanja stručnjaka sa ovog područja. Također će se govoriti o psihičkim posljedicama emocionalnog, fizičkog i seksualnog zlostavljanja te posljedicama zanemarivanja djece u obitelji. Posljednje poglavlje bavi se ulogom odgajatelja i vrtića u prevenciji nasilja te u radu s djecom žrtvama nasilja.

2. PSIHIČKE POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA DJECE U OBITELJI

2.1. Funkcionalne i disfunkcionalne obitelji

Obitelj je prva životna skupina kojoj dijete pripada. Ona je više od zbroja pojedinaca koji dijele jedinstven fizički i psihosocijalni prostor. Može se reći da je obitelj prirodni socijalni sustav koji ima svoju strukturu, funkcije, pravila, uloge, načine komuniciranja, načine suočavanja sa problemima i njihovim rješavanjem. Obitelj kao organiziran sustav dio je šireg društvenog tkiva kojem pripada i koji održava. Članom obitelji postaje se rođenjem, usvojenjem i zasnivanjem braka. Povezanost, odanost i trajnost članstva karakteriziraju svaku obitelj, ali je te osobine, također, razlikuju od drugih socijalnih sustava. Obitelj pruža okvir za privatnosti i intimu. Međutim, istovremeno je pod utjecajem i provjerom društva, pa su odnosi prava i dužnosti zakonski regulirani.

Funkcija transmisije sa jedne generacije na drugu, sa roditelja na djecu (dobrota, znanje, vještine, ali i psihička transmisija u različitim aspektima) ostaje centralna os obitelji koja upisuje svakoga člana u genealoški niz. Obitelj današnjice trpi bez uporišnih točaka u odnosu na promjene koje doživljava. Najznačajnije promjene u životu obitelji u posljednjih nekoliko desetljeća su: sve je veći broj zaposlenih i ekonomski nezavisnih žena, sve je kasnija dob stupanja u brak, prevladavaju dvogeneracijske obitelji, sve je veći broj parova bez djece, raste broj razvoda brakova i jednoroditeljskih obitelji, u porastu je broj izvanbračnih obitelji i samačkih kućanstava, raste broj alternativnih zajednica itd. Međutim, obitelji kao osnovnoj socijalnoj jedinici u tradicionalnim i suvremenim društvima pripada jednako važna uloga.

Usprkos brojnim društvenim i strukturnim promjenama, osnovne funkcije braka i obitelji ostaju iste: uzajamno zadovoljavanje emocionalnih i fizičkih potreba, uz osiguranje socioekonomskih i fizičkih potreba, uz osiguranje socioekonomskih uvjeta za život. Optimalno obiteljsko funkcioniranje razmatra bračne odnose, podizanje djece i nezavisne odnose svakog člana jer potonje omogućuje socijalizaciju i autonomno funkcioniranje izvan obitelji (Buljan-Flander, 2003).

U zdravoj funkcionalnoj obitelji, prije svega, postoji stabilan bračni odnos. U stabilnom braku nailazi se na predanost, ljubav, odanost, međuovisnost, uzajamnost i brižnost. Zreli su partneri

sposobni očuvati jasne granice svojih individualnost a to je preduvjet za empatiju i suosjećanje. Jasna su im razgraničenja bračnih i roditeljski uloga, održavaju granice bračnog podsustava gradeći svoj prostor intimnosti i seksualnosti. Ostali obiteljski podsustavi bivaju uravnoteženi uz polupropusnost granica. U ovakvim obiteljima je komunikacija jasna, emocije se slobodno izražavaju, a nesporazumi se rješavaju dogovaranjem i kompromisima uz spremnost na promjene (Nikolić i sur. 1996). U takvim se obiteljima djeca potiču na stupanj neovisnosti adekvatan dobi. Dobra ravnoteža obiteljske adaptabilnosti i kohezije povezana je s optimalnim funkcioniranjem i zdravim razvojem osobnosti.

Funkcionalni i brižni roditelji imaju vjerovanja koja uzimaju u obzir osjećaje i potrebe djece odnosno svakog člana obitelji. Oni nastoje osigurati dobre temelje za razvoj svoje djece te ga potiču na razvijanje samostalnosti. U takvim se obiteljima dijete ne tretira kao nepogrešivi robot, već dijete ima pravo pogriješiti, nešto krivo napraviti ili izraziti svoje mišljenje, ali i osjećaje.

Funkcionalni i zdravi roditelji doživljavaju porast djetetovih sposobnosti sa oduševljenjem i veseljem. Dok se natjecateljski roditelji često osjećaju lišenima, tjeskobnima pa i uplašenima. Iako većina takvih roditelja nije svjesna razloga takvih osjećaja, ipak znaju da ih dijete potiče da nešto naprave. Adolescencija je posebno rizično razdoblje za nesigurne roditelje. Mnogi adolescenti povećavaju napetost u kući na način da se nastoje natjecati sa svojim roditeljima kako bi testirali svoju zrelost.

Suparnički roditelji često su bili žrtve lišavanja u svome djetinjstvu. Bilo da su bili lišeni hrane, odjeće, pozitivnih emocija, ljubavi i sl. oni u odrasloj dobi slično reaguju u odnosu prema djeci. Takvi roditelji, bez obzira na to koliko imaju još uvijek žive u strahu da nemaju dovoljno. Mnogi od njih ponovno proživljavaju sa svojom djecom natjecanje koje su doživjeli sa vlastitim roditeljima ili braćom i sestrama. Ovakvo natjecanje ostavlja negativne tragove na djeci. Takvo ponašanje roditelja ostavlja duboke tragove koji često rezultiraju osjećajem krivnje u odrasloj dobi što vodi do sabotiranja vlastitog uspjeha. Djeca koja su odrasla u takvoj atmosferi kontroliraju svoju krivnju, nesvjesno se ograničavaju kako ne bi prestigli svoje roditelje. Moglo bi se reći da djeca ispunjavaju negativna proročanstva svojih roditelja.

U disfunkcionalnim obiteljima postoje vjerovanja koja se baziraju na tvrdnjama kao što su: „Djeca trebaju poštivati svoje roditelje bez obzira na sve“, „Postoje samo dva načina da se

nešto napravi: moj način i pogrešan način“, „Djecu treba gledati, ali ne i slušati“, itd. Ovakva vjerovanja uvjetuju plodno tlo za loš i iskrivljen odgoj.

Disfunkcionalni se roditelji opiru bilo kakvim vanjskim činjenicama koje dovode u pitanje njihova vjerovanja. Oni ne žele promijeniti svoje stavove, već razvijaju iskrivljen pogled na stvarnost i na taj način samo učvršćuju svoje uvriježene stavove. Djeca su nedovoljno kognitivno razvijena pa ne mogu razlikovati pravu od iskrivljene stvarnosti što rezultira time da i oni u odrasloj dobi svoju stvarnost doživljavaju na iskrivljen način.

Postoje dvije vrste vjerovanja:

1. Izgovorena vjerovanja – ona su direktno izražena. Njih se može čuti. Takva su vjerovanja često prerusena u savjete izražene terminima: „trebalo bi se“, „moralo bi se“ i „očekuje se“. Njihova je prednost što daju nešto opipljivo protiv čega se može boriti u odrasloj dobi. Iako takva vjerovanja mogu postati dio dječje osobnosti, činjenica da su izrečena čini ih lako dostupnima za procjenjivanje i odbacivanje. Primjerice, roditeljsko vjerovanje da je razvod loš može zadržati kćerku u braku bez ljubavi ili sa agresivnim partnerom. Međutim, takvo se vjerovanje može preispitati. Kćer se može zapitati: „Što ima loše u razvodu?“. Njezin odgovor može je dovesti do odbacivanja roditeljskog vjerovanja.
2. Neizgovorena vjerovanja – nije lako odbaciti vjerovanje za koje se čak ni ne zna da postoji. Takva vjerovanja mogu diktirati mnoge temeljne pretpostavke o životu. Ovaj oblik vjerovanja postoji ispod razine svjesnosti. To su vjerovanja sadržana u načinu na koji je, primjerice, otac postupao prema majci ili u načinu na koji roditelji postupaju prema djeci. Vrlo su rijetke obitelji koje će raspravljati o iskrivljenim vjerovanjima poput: „Žene su građani drugog reda“, „Djeca se trebaju žrtvovati za svoje roditelje“, „Djeca su loša po prirodi“ ili „Djeca trebaju slušati svoje roditelje“ (Forward, 2002).

Razlika između funkcionalnih i nefunkcionalnih obiteljskih sustava očituje se u stupnju slobode koju imaju članovi obitelji za ostvarivanje svoje individualne osobnosti. Zdrave obitelji potiču individualnost, osobnu odgovornost i neovisnost. Takve obitelji potiču razvoj osjećaja vrijednosti i samopoštovanja kod djece.

Disfunkcionalne odnosno negativne obitelji obeshrabruju individualno izražavanje. Svi članovi obitelji se moraju prilagoditi mislima i postupcima roditelja. Takve obitelji podupiru

sjedinjavanje, brisanje individualnih granica i stopljenost članova obitelji. Na nesvjesnoj razini, članovima obitelji je poprilično teško znati gdje netko od njih završava, a drugi počinje. U nastojanjima da budu bliski, jedni drugima guše individualnost.

U obiteljima koje relativno dobro funkcioniraju roditelji se suočavaju sa životnim pritiscima tako da probleme rješavaju otvorenim razgovorom i istraživanjem mogućnosti koje stoje na raspolaganju. Takvi se roditelji ne boje tražiti pomoć izvana kad im je ona potrebna. U nefunkcionalnim obiteljima roditelji reagiraju na prijetnje obiteljskoj ravnoteži izbacujući svoje strahove i frustracije. Oni vode vrlo malo računa kakve će posljedice njihovo ponašanje ostaviti na djeci. Njihovi su mehanizmi suočavanja sa problemima kruti. Najčešće se koriste sljedećim metodama:

1. Negiranje – to je često prvi mehanizam suočavanja sa problemima kojem roditelji pribjegavaju kako bi povratili ravnotežu. Negiranje se ostvaruje na dva načina: „sve je u redu“ i „nešto nije bilo u redu, ali neće se ponoviti“. Ovakvo ponašanje diskreditira, odbacuje šalu, racionalizira ili preimenuje destruktivno ponašanje. Preimenovanje je oblik negiranja kojim se problem sakriva iza eufemizama. Primjerice, alkoholičar postaje „netko tko pije u društvu“, fizički je zlostavljač „onaj koji uvodi disciplinu na strog način“.
2. Projekcija – ostvaruje se na dva načina: roditelji mogu optužiti dijete za one nesposobnosti od kojih sami pate i mogu ga okriviti za loša ponašanja koja zapravo proizlaze iz njihovih vlastitih nesposobnosti. Primjerice, nesposoban otac koji nije u stanju zadržati posao, optužit će svojeg sina za lijenost i nepokretnost, majka alkoholičarka okrivit će svoju kćer za nesreću koja ju je natjerala da pije. Disfunkcionalni roditelji obično koriste obje vrste projekcije kako bi izbjegli preuzimanje odgovornosti za svoja vlastita ponašanja i nedostatke.
3. Sabotaža – u obiteljima s ozbiljno disfunkcionalnim roditeljem (psihički nestabilnom osobom, osobom sa dijagnozom alkoholičara ili dijagnozom teške bolesti te nasilnom osobom) ostali će članovi preuzeti na sebe uloge spasitelja i skrbnika. To stvara ravnotežu slab – jak, loš – dobar ili bolestan – zdrav. Ukoliko ne dođe do oporavka kod disfunkcionalnog roditelja, obiteljska ravnoteža može biti ozbiljno narušena.
4. Trokut – u lošem obiteljskom sustavu jedan će roditelj često koristiti dijete kao povjerenika ili saveznika protiv drugog roditelja. Djeca postaju dijelom nezdravog trokuta u kojem ih tjeraju da izaberu jednu stranu. Primjerice, kada mama kaže: „Teško mi je s tvojim ocem“ ili kada tata kaže: „Tvoja mama više ne želi spavati sa

mnom“, dijete postaje emocionalna žrtva dopuštajući roditeljima da se oslobode nekih teškoća bez suočavanja sa njihovim izvorom.

5. Čuvanje tajni – tajne pomažu lošim roditeljima da se suoče sa problemima tako da pretvaraju njihove obitelji u male privatne klubove u kojima ne žele nikoga osim njih samih. Takvo ponašanje osigurava vezu koja sjedinjuje obitelj, posebice ako postoji prijetnja obiteljskoj ravnoteži. Dijete koje taji zlostavljanje govoreći svojem učitelju da je palo niz stepenice, zapravo štiti obiteljski klub od vanjskih utjecaja i uplitanja (Forward, Buck 2002).

U disfunkcionalnim obiteljima uviđa se poremećaj strukture obitelji, poremećaj granica, uloga i vodstva, neprirodne sveze, neuspjehe u postavljanju i rješavanju problema, poteškoće u komunikaciji i ekspresiji emocija. Teško disfunkcionalne obitelji su nefleksibilne i slabo adaptabilne, ne mijenjaju se u interakciji sa razvojnim potrebama, utjecajima i događajima iz okoline. U takvim su obiteljima obiteljska pravila ili kruto postavljena ili uopće ne postoje.

Patologija bračnog para stvara konfuziju intrapsihičkih i interpersonalnih procesa. Neintegrirane osobnosti žive u svijetu parcijalnih objekata, projektivno-introjektivnih identifikacija, iskrivljenih percepcija, neriješenih separacija što pogoduje ponavljanju obrazaca iz prošlosti. Poradi zadovoljavanja nesvijesnih potreba manipulira se emocijama, stavovima i seksualnošću. Partnera ili djecu se potiče na ulogu iz primarnih objektnih odnosa. Takve obitelji ne mogu provoditi funkciju sadržavanja (Briere, Runtz 1987).

Dijete se dovodi u situaciju da se opredjeljuje u svojoj lojalnosti prema roditeljima. Kao najteži oblik zamjene uloga opisuje se parentifikacija djeteta. O mogućem patogenom utjecaju obitelji na razvoj osobnosti ukazuje i važeća klasifikacija bolesti MKB 10 gdje su navedeni čimbenici koji utječu na stanje zdravlja:

- Gubitak ljubavi u djetinjstvu, događaji koji su uvjetovali gubitak samopoštovanja u djetinjstvu, promjena strukture odnosa u obitelji, fizičko i seksualno zlostavljanje,
- Sindrom lošeg postupanja, emocionalno zanemarivanje djeteta, nedovoljni roditeljski nadzor i kontrola, pretjerano roditeljsko štíćenje djeteta, neprijateljstvo prema djetetu i postupanje prema djetetu kao prema žrtvenom janjetu, neprikladan pritisak roditelja,
- Problemi u bračnom odnosu, nedovoljna potpora obitelji, odsutnost članova obitelji.

Razvojna psihologija ne osuđuje već ukazuje na utjecaj obiteljskih odnosa i njihove dinamike na razvoj djeteta. Transgeneracijska obiteljska terapija, primjerice, govori i o prijenosu patologije među generacijama. Bračni partneri stalno bi trebali biti svjesni da je njihov odnos ono što oni kreiraju, da odnos prema partneru proizlazi iz odnosa prema sebi, a što je uvelike zadano ranim emocionalnim iskustvima svake osobe (Ajduković, Pečnik 1994).

Osobine zlostavljača

Pojava psihičkog zlostavljanja daje više informacija o osobi počinitelju nego o djetetu odnosno njegovoj žrtvi. Kod psihičkog zlostavljanja riječ je o nedostatku jedne od temeljnih ljudskih vrijednosti – poštivanje djeteta kao punopravnog ljudskog bića. Može se pretpostaviti kako osoba koja zlostavlja i sama nije bila voljena, poštovana i vrednovana te možda nesvjesno svoje razočaranje i bijes iskaljuje na dijete. U najvećem broju slučajeva zlostavljači su osobe sa naglašenim duševnim, međuljudskim, osobnim, zdravstvenim, financijskim i drugim deficitima. Njihovo poimanje svijeta polazi od dubokoga uvjerenja kako su svijet i ljudi u suštini zli, neprijateljski raspoloženi, sebični, kukavice, nepravedni i bezobzirni. Dugotrajan doživljaj nemoći, očaja, zapostavljanja uzrokuje mržnju, prezir, zavist i osvetu prema jačima, ali i slabijima.

Kada se radi profil zlostavljača, neophodno je krenuti od činjenice da su zlostavljači nerijetko roditelji koji su i sami bili zlostavljani u tijeku svojeg razvoja te često potječu iz sredina u kojima se zlostavljanje tolerira i opravdava. Karakteristike potencijalnih zlostavljača su:

- To su često roditelji koji nemaju kapaciteta da razumiju dijete poradi svoje mentalne psihopatologije, uživanja alkohola, droga itd.,
- Roditelji koji su iz različitih razloga izgubili objektivne kriterije o potrebama djece i imaju iskrivljenu sliku o tome kako bi se dijete trebalo ponašati,
- Roditelji koji nisu u stanju kontrolirati vlastito ponašanje, često su to roditelji pod stresom,
- To su roditelji koji imaju ambivalentan stav prema roditeljstvu,
- Roditelji sa bračnim problemima i vrlo slabim poznavanjem karakteristika djetetovog normalnog razvoja.

U obiteljima djece zlostavljača, uz zlostavljanje vrlo je često otac emocionalno distanciran, hladan, odsutan, indiferentan za djetetove potrebe, dok je majka vrlo često nametljiva, zahtjevna i nepromjenjiva.

Karakteristični oblici ponašanja u obiteljima zlostavljane djece:

- Jednosmjerna verbalna komunikacija roditelj – dijete, roditelji uvažavaju jedino sebe i svoje stavove, a djeca su ona koja trebaju slušati: za takve roditelje dijete nema pravo na svoje mišljenje i stavove,
- U takvim obiteljima roditelji, češće majke, daju djetetu konfuzne poruke,
- U obiteljima ne postoji potreba i stav da se učini nešto za svoje dijete i zajedno sa svojim djetetom jer je to gubljenje vremena. Roditelj „zna“ što je za dijete najbolje, kako u odnosu na igru tako i u odnosu na kupovanje igračkaka, odjeće, hrane i sl.

Često se među roditeljima zlostavljačima nalaze oni koje:

- Iritira djetetov plač,
- Ne žele se koncentrirati na djetetove potrebe,
- Ne razgovaraju sa djetetom,
- Nezadovoljni su spolom djeteta,
- Usmjereni su na što ranije postizanje određenih faza razvoja (Buljan-Flander 2003).

2.2. Zlostavljanje djece

Vrlo je teško nasilje nad djecom svesti pod jednu definiciju jer se radi o društvenoj kategoriji koja odražava kulturnu, rasnu, etičku osobnost, društveni sloj i vrijeme u kojem se događa. Iako postoje zakoni o pravima djece, u društvenoj svijesti ovo se područje dugo zaobilazilo i ignoriralo. Tradicionalno poimanje djeteta utemeljeno je na uvjerenju da je dijete vlasništvo svojih roditelja i kao takvo nema nikakva prava. Prvo definiranje fizičkog zlostavljanja dogodilo se 1962.godine u zakonu SAD-a. Tim se zakonom od liječnika tražilo da obavezno prijavljuju sumnju na zlostavljanje djece. Pojam „sindrom pretučenog djeteta“ uveden je 1980.godine. Pojam zlostavljanja djece proširen je na seksualno zlostavljanje i zanemarivanje. U to su vrijeme samo neke države uvele pojam psihičkog i emocionalnog zlostavljanja. Međutim, sve je više ustanova imalo pravo prijavljivati slučajeve zlostavljanja djece: policija, škola, vrtići itd.

Postoji više definicija nasilja nad djecom. Ovdje će biti spomenute dvije definicije:

1. Pod nasiljem nad djecom podrazumijevaju se odnosi i ponašanja pojedinaca ili institucija kojima se ugrožava normalan psihički i fizički razvoj, integritet ličnosti ili se ugrožava zadovoljavanje dječjih potreba.
2. Pod pojmom zlostavljanje podrazumijevaju se postupci roditelja ili djetetovih skrbnika kojima se djetetu nanosi tjelesna i/ili emocionalna bol ili ga se zanemaruje u toj mjeri da je ugroženo njegovo emocionalno zdravlje i razvoj.

Osnovni oblici nasilja nad djecom su: fizičko, psihičko (emocionalno) i seksualno zlostavljanje te zanemarivanje djeteta (Trbonja 2007).

Sve više dokaza ukazuje na to da se pojedini oblici zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji ne odvijaju neovisno jedni od drugih. Istraživači rijetko provjeravaju je li zlostavljanje djece jednodimenzionalan ili višedimenzionalan konstrukt. Tijekom protekla dva desetljeća istraživanja su se opsežno bavila prevalencijom i utjecajem spolnog zlostavljanja djece, te u nešto manjoj mjeri tjelesnim zlostavljanjem i zanemarivanjem. Malo je bilo pokušaja da se ispita njihovo istodobno postojanje ili dugoročni korelati doživljavanja većeg broja različitih oblika zlostavljanja te da se odredi relativan utjecaj u odnosu na druge oblike viktimizacije. Složenost konstrukta zlostavljanja i zanemarivanja djece ne može se odgovarajuće predstaviti dihotomijom: zlostavljanje – nema zlostavljanja, iskustva variraju duž multiplih dimenzija kao što su oblik zlostavljanja, težina, kada se dogodilo, čestina i počinitelj(i). Higgins i McCabe govore o višestrukom zlostavljanju kojim opisuju iskustvo doživljavanja više od jednog oblika zlostavljanja djece (spolno, tjelesno, emocionalno zlostavljanje, zanemarivanje i svjedočenje obiteljskom nasilju). Taj oblik zlostavljanja je čest u kliničkoj populaciji, ali nedostaju podaci koji bi ukazali na prevalenciju u općoj populaciji. Istraživači su u velikoj mjeri ignorirali nazočnost drugih tipova zlostavljanja i zanemarivanja djece u ispitivanjima problema prilagodbe povezanim s određenim tipom zlostavljanja (Higgins, McCabe 2000).

Ukoliko su djeca premlaćivana u djetinjstvu, seksualno zlostavljana, prezaštićena ili preopterećena krivnjom ukazuju na slične simptome: oštećeno samopoštovanje koje vodi do samorazarajućeg ponašanja. Djeca koja su prošla navedena iskustva osjećaju se bezvrijednima, nevoljenima i neodraslima. Svi ti osjećaji izvire iz činjenice da djeca disfunkcionalnih roditelja okrivljuju sama sebe za roditeljsko zlostavljanje. Ovisnom i bespomoćnom djetetu lakše je osjećati se krivim zato što je napravilo nešto „loše“ i zaslužilo

bijes roditelja, nego prihvatiti zastrašujuću činjenicu da se roditelju ili roditeljima ne može vjerovati. Kad takva djeca odrastu nastavljaju nositi teret krivnje i nedoraslosti što onemogućava razvoj pozitivne slike o sebi. Posljedica toga je manjak povjerenja i samopoštovanja i to utječe na svaki aspekt njihovog života.

Kad roditelj nameće roditeljske odgovornosti djetetu, uloge u obitelji postaju nerazpoznatljive, iskrivljene ili zamijenjene. Dijete koje mora postati svoj vlastiti roditelj ili čak postati roditelj svom roditelju, nema osobu koju će oponašati, od koje će učiti i na koju će se osloniti. Bez roditeljskog modela osobni identitet djeteta u ovoj će kritičnoj fazi emocionalnog razvoja biti bačen u zbrku. Jedan od vrlo suptilnih oblika nasilja nad djecom je psihičko zlostavljanje koje može imati dalekosežne posljedice za kasniji razvoj djeteta. U novije se vrijeme učinilo dosta kako bi došlo do spriječavanja tjelesnih oblika nasilja. Međutim, ono o čemu se još uvijek samo nagađa je psihičko nasilje.

2.2.1. Fizičko nasilje

Fizičko nasilje uključuje odnos prema osobi mlađoj od 18 godina koji rezultira rizikom ozbiljnog povrjeđivanja, smrt ili teške fizičke posljedice, izazvane od osoba koje su odgovorne za zaštitu djeteta mlađeg od 18 godina. Fizičkim kažnjavanjem djece krše se osnovne norme dječjih prava odnosno poštivanje njihovog fizičkog integriteta i ljudskog dostojanstva.

Većina roditelja je barem jednom osjetila potrebu da udari dijete. Ti osjećaji mogu biti osobito izraženi kada dijete ne želi prestati plakati, prigovarati ili prkositi. Međutim, ponekad želja za udaranjem ima manje veze sa djetetovim ponašanjem odnosno više je vezana uz roditeljsku iscrpljenost, razinu stresa, anksioznost ili nezadovoljstvo. Iako se velik broj roditelja uspijeva oduprijeti impulsu da udare dijete, ima i onih koji ne mogu zadržati kontrolu nad sobom.

Fizički zlostavljači u velikom broju potječu iz obitelji u kojima je zlostavljanje bilo uobičajeno. Veći dio njihovog odraslog ponašanja direktno je ponavljanje onoga što su doživjeli i naučili u djetinjstvu i mladosti. Nasilje je jedini alat koji su naučili koristiti u suočavanju sa problemima i osjećajima, posebno kada je riječ o osjećaju ljutnje.

Velik broj roditelja koji fizički zlostavljaju u odraslu je dob ušlo sa ogromnim emocionalnim manjkom i neispunjenim potrebama. Takvi su roditelji emocionalno još uvijek djeca. Često u svojoj djeci vide zamjenske roditelje koji bi trebali ispuniti emocionalne potrebe koje njihovi pravi roditelji nisu ispunili. Zlostavljači postanu bijesni kada dijete ne može ispuniti njihove potrebe. U takvim trenucima dijete je više nego ikada zamjenski roditelj jer je roditelj zlostavljača ona osoba na koju je zlostavljač bijesan. Mnogi roditelji zlostavljači imaju problema sa konzumiranjem alkohola ili droge. Konzumacija psihoaktivnih tvari često doprinosi slomu kontrole impulsa.

Iako postoji mnogo tipova fizičkih zlostavljača, najgori su oni koji naizgled imaju djecu samo poradi toga da bi ih zlostavljali. Mnogi takvi roditelji izgledaju, ponašaju se i razgovaraju kao ljudska bića. Međutim, iza te maske krije se nešto sasvim drugo odnosno njihova prava osobnost je bez osjećaja i osobina koje se ne mogu nazvati ljudskima.

Osim aktivnog zlostavljača djece, u problematičnim obiteljima često postoji i roditelj koji je pasivni sudionik zlostavljanja. To je roditelj koji dozvoljava da se zlostavljanje događa poradi straha, ovisnosti ili potrebe da se održi obiteljska ravnoteža.

Roditelji koji fizički zlostavljaju svoju djecu imaju neke zajedničke karakteristike. Imaju izražen nedostatak kontrole impulsa. Roditelji, koji fizički zlostavljaju, napast će svoju djecu uvijek kad imaju neke negativne osjećaje koje moraju izbaciti. Čini se da ti roditelji imaju vrlo malo, ako uopće imaju, svijesnosti o posljedicama toga što rade svojoj djeci. To je gotovo automatska reakcija na stres. Impuls i akcija su kod njih ista stvar.

Činjenica je da je fizičko kažnjavanje djece učestalo i danas je najrašireniji oblik nasilja nad djecom u svijetu. Kažnjavanje djece je prisutno u obiteljima, školama i drugim okruženjima. Ukoliko do fizičkog kažnjavanja dolazi u djetinjstvu, ono ostavlja posljedice na skladan razvoj djetetove osobnosti. Sustavno fizičko kažnjavanje djece rezultira poremećajima. Proživljena trauma u ranom djetinjstvu onemogućava skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje kasnijem životu (Forward, Buck 2002).

Prema mišljenju psihoanalitičara Brune Bettelheim „dijete izloženo fizičkom kažnjavanju postaje neadaptirana ličnost ili u najgorem slučaju destruktivna ličnost. Ovoj pojavi pogoduje porodični milje prožet teretom koji je praćen ne samo fizičkim nego i psihičkim nasiljem. Dijete izloženo dugotrajnom fizičkom nasilju postaje povučeno u sebe (introvertno), plašljivo

i nepovjerljivo. Agresija se akumulira i iskaljuje u prvoj prilici na slabijem od sebe, javlja se želja za osvetom, koju s obzirom na svoju sposobnost i uzrast potiskuje, a ako se nasilje nastavlja dijete se sve više poistovjećuje sa mučiteljem, tako da je veoma tipična magnetska vezanost upravo za one koji ih zlostavljaju“.

Posljedica fizičkog nasilja može biti nanošenje težih ili lakših tjelesnih ozljeda što je u zakonu definirano kao krivično djelo. Često se događa da fizičko nasilje nad djecom nema sudski epilog odnosno ne završi na sudu jer još uvijek se tolerira ova pojava i smatra se prihvatljivim kažnjavanjem u odgoju djeteta.

Oblici fizičkog nasilja su:

- udaranje rukama i nogama,
- čupanje kose,
- zaokretanje dijelova tijela ili lica,
- udaranje remenom, štapom, palicom ili sličnim predmetima,
- povrede tupim predmetima,
- povrede oštrim predmetima,
- opekotine ,
- vezanje,
- zaključavanje u stan, kuću ili neku prostoriju,
- pokušaj davljenja ili utapanja,
- trovanje hranom, lijekovima, drogom ili alkoholom (Trbonja 2007).

2.2.2. Psihičko nasilje

Psihičko nasilje podrazumijeva trajno neprijateljsko raspoloženje prema djetetu, principijalno neprihvatanje, nijekanje i odbijanje djeteta kao osobe. U ovaj oblik nasilja također se ubrajaju iskazi, radnje i postupci pomoću kojih se dijete vrijeđa, omalovažava, ucjenjuje, ponižava, kažnjava, zastrašuje, terorizira, izolira itd. Kod djece žrtava tjelesnog nasilja govori se čak o sreći u nesreći, tj. da se počinitelji nasilja mogu kazniti na osnovi vidljivih tragova na tijelu (Buljan-Flander).

Grube riječi, omalovažavajući komentari i ponižavajuće kritiziranje može djeci davati izrazito negativne poruke o njima samima. Takve poruke mogu imati velik utjecaj na njihovu buduću dobrobit. Tradicionalno je uvjerenje da je discipliniranje djece privatna stvar koja se treba rješavati unutar obitelji, obično kao očeva diskrecija. Danas mnogi stručnjaci prepoznaju potrebu za novim postupcima u suočavanju sa proširenim fizičkim i seksualnim zlostavljanjem djece. Međutim, kad je riječ o verbalnom zlostavljanju, puno ga je teže prepoznati i ukloniti.

Većina roditelja će povremeno reći nešto ponižavajuće svojoj djeci. Takvo ponašanje nije nužno verbalno zlostavljanje. Međutim, kada se dijete često verbalno napada zbog njegovog izgleda, inteligencije, kompetentnosti ili njegove vrijednosti kao ljudskog bića riječ je o psihičkom zlostavljanju djeteta.

Verbalni zlostavljači imaju dva različita stila zlostavljanja:

- Postoje oni koji napadaju direktno, otvoreno te degradiraju svoju djecu. Nazivaju ih glupom, bezvrijednom ili ružnom osobom, govore kako bi bilo bolje da se njihovo dijete nikada nije rodilo. Takvi roditelji zaboravljaju na djetetove osjećaje i dugoročne posljedice njihovih stalnih napada na sam razvoj djetetove osobnosti.
- Ostali verbalni zlostavljači su više indirektni, dijete napadaju neprestanim zadirkivanjem, sarkastičnim izrazima, uvredljivim nadimcima i sl. Primjerice, „Posljednji put sam vidio tako velik nos na Velebitu“, „To je odlična jakna – za klauna“ ili „Vjerojatno si bio doma bolestan kad se dijelio mozak“.

Humor koji ponižava može biti izrazito štetan u obitelji. Djeca sarkazam i humorističko pretjerivanje shvaćaju doslovno. Ona još uvijek ne mogu razaznati roditeljske šale. Mnogi roditelji prikrivaju svoje verbalno zlostavljanje pod krinkom usmjeravanja u životu.

Djeca žrtve psihičkog nasilja ne posjeduju nepobitne materijalne dokaze doživljenog nasilja. Navedeno nasilje postaje vidljivo tek preko indirektnih pokazatelja. Zlostavljanje ovog tipa odvija se redovito verbalnim putem, počevši od „obične“ primjedbe: „Od tebe nikada čestita čovjeka!“ do bezličnoga dovođenja u pitanje same egzistencije djeteta. „Kamo sreće da se nikad nisi ni rodio!“ Psihičko zlostavljanje djece može se očitovati i u obliku zapostavljanja, nebrige i napuštanja djeteta uslijed njegovih životnih potreba, kao što su: ishrana, njega,

roditeljska briga za zdravlje, nadzor, zaštita, poticaji, odgovornost za djetetov sveukupni duševni, tjelesni, socijalni razvoj itd. (Trbonja 2007).

Psihičko nasilje je posebno osjetljiv oblik zlostavljanja koji je u pravilu kombiniran sa ostalim oblicima nasilja, premda se može pojaviti i kao dominantan oblik nasilja. Prema mišljenju D. Kocijan-Hercigonja emocionalno nasilje u najširem smislu obuhvaća „destruktivno ponašanje odraslih prema djetetu, što uključuje prisutnost neprijateljskog ponašanja i odsutnosti pozitivnih pristupa. To je odnos ili ponašanje kojim se zapostavlja, ugrožava, podcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada dijete (Buljan-Flander 2003).

Ovaj oblik nasilja bi se mogao nazvati i verbalnim nasiljem jer se djetetu govori da je bezvrijedno, nevoljeno, nedovoljno dobro i da vrijedi onoliko koliko zadovoljava potrebe drugih. Ovdje se ubrajaju i različiti oblici zastrašivanja koja se događaju posebno u mlađoj životnoj dobi djeteta. Posljedice ovakvog nasilja iziskuju dugotrajno liječenje.

Oblici emocionalnog uskraćivanja su:

- Uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške putem koje dijete osjeća da je voljeno, željeno i vrijedno,
- Odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsustava pažnje,
- Otvoreno odbacivanje putem vike,
- Okrivljavanje djeteta za probleme ili prenošenje negativnih poruka djetetu.

Pokazatelji psihičkog nasilja:

- Poremećaj navika: sisanje prstiju, ljuljanje, noćno mokrenje,
- Poremećaj hranjenja,
- Poremećaj ponašanja: povlačenje ili asocijalno ponašanje, destruktivnost, okrutnost itd.,
- Poremećaj govora.
- Neurotski poremećaji: poremećeno spavanje i neuobičajena plašljivost,
- Psihoneurotske reakcije: histerija, pasivnost, fobije,
- Ekstremno ponašanje: pretjerana popustljivost, ekstremna pasivnost ili agresivnost, prezahtjevnost ili rezigniranost, pokušaj suicida,
- Umanjenje sposobnosti u emocionalnom i intelektualnom razvoju,
- Kronične bolesti,

- Maloljetnička delikvencija.

Najučestaliji oblici psihičkog zlostavljanja su:

- Odbijanje/degradiranje – odnosi se na odbijanje, omalovažavanje djeteta u trenucima kada ono traži pažnju, blizinu i nježnost roditelja; Uzeti dijete „na pik“ sa ciljem kažnjavanja ili ismijavanja,
- Teroriziranje – sadrži prijetnje vezane za fizičko nasilje, likvidiranje, napuštanje ili izlaganje djeteta zastrašujućim, smrtnim situacijama.
- Izolacija – ne dopustiti djeci komuniciranje, druženje/igranje sa drugom djecom,
- Iskorištavanje/potkupljivanje -odobravati, poticati ili zahtijevati asocijalne, kriminalne ili destruktivne oblike ponašanja kod djeteta, iskorištavajući položaj nadmoći i ovisnosti,
- Izbjegavanje – ignoriranje dječjih potreba za blizinom, ljubavlju, povjerenjem; posvemašnja ravnodušnost , hladnoća, distanca,
- Zapostavljanje – psihičkih, fizičkih, zdravstvenih, školskih i drugih potreba djeteta, nedostatak poticaja, nebriga ili ometanje prilikom pokušaja pomoći izvana (Buljan-Flander 2003).

Tabela 1 Oblici psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja

ŠEST GLAVNIH OBLIKA PSIHIČKOG ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA	
<p style="text-align: center;">Odbijanje i ponižavanje (<i>spurning</i>)</p> <p>Podrazumijeva verbalno i neverbalno ponašanje roditelja ili skrbnika koje ponižava ili odbija dijete; uključuje sljedeće:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podcjenjivanje, ponižavanje te druge, netjelesne oblike otvorenog, neprijateljskog i odbijajućeg postupanja prema djeteta • posramljivanje i/ili ismijavanje djeteta kada pokazuje normalne emocije kao što su privrženost, tuga ili strah • konstantno izdvajanje jednog djeteta da bi ga se kritiziralo i kažnjavalo, da bi obavljalo većinu kućanskih poslova ili primalo najmanje nagrada • ponižavanje u javnosti. 	<p style="text-align: center;">Teroriziranje i prijetnje</p> <p>Podrazumijeva prijeteće roditeljsko ili skrbničko ponašanje, mogućnost da se dijete tjelesno povrijedi, ubije ili napusti, te da se dijete, njegove voljene osobe ili objekte stavi u očito opasne situacije. Uključuje sljedeće:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dovođenje djeteta u nepredvidive i uznemiravajuće okolnosti • dovođenje djeteta u očito opasne situacije • postavljanje rigidnih i nerealističnih zahtjeva djetetu pod prijetnjom gubitka (uglavnom se ovo odnosi na figuru privrženosti, ljubimca, igračku i sl.), štete ili opasnosti ako oni nisu zadovoljeni • prijetnja ili izvršenje nasilja nad djetetom

	<ul style="list-style-type: none"> • prijetnja ili izvršenje nasilja nad djetetovim voljenim osobama ili objektima.
<p style="text-align: center;">Izoliranje</p> <p>Izoliranje podrazumijeva ponašanja roditelja ili skrbnika koja neprekidno osporavaju djetetu ostvarenje potreba za interakcijom i komuniciranjem s vršnjacima ili odraslim osobama unutar ili izvan doma. Uključuje sljedeća ponašanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zatvaranje djeteta ili postavljanje nereálnih granica, ograničenja djetetove slobode kretanja unutar njegovog okoliša • postavljanje nereálnih zabrana ili granica djetetovoj socijalnoj interakciji s vršnjacima ili odraslim osobama u zajednici. 	<p style="text-align: center;">Iskorištavanje i korumpiranje <i>(exploiting and corrupting)</i></p> <p>Podrazumijeva roditeljsko/skrbničko ponašanje koje potiče dijete da razvije neprikladna ponašanja (autodestruktivna, antisocijalna, devijantna i kriminalna). Odnosi se na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poticanje ili podržavanje antisocijalnog ponašanja (prostitucije, dječje pornografije, kriminalne radnje, zlorabu sredstava ovisnosti, nasilje prema drugima) • poticanje, dopuštanje ili ohrabrivanje ponašanja koja nisu primjerena dobi djeteta: "dijete roditelj" (<i>parentified</i>), infantilno ponašanje, življenje roditeljskih neispunjenih snova • onemogućavanje razvojno prikladne autonomije, samostalnog ponašanja djeteta kroz izrazito uplitanje, pretjeranu zaokupljenost ili dominaciju djetetovim životom (ne podržavanje djetetovih stavova, osjećaja i želja, uređivanje djetetovog života) • ograničavanje ili uplitanje u kognitivni razvoj djeteta.
<p style="text-align: center;">Ignoriranje (emocionalno odbijanje, nedostupnost)</p> <p>Podrazumijeva postupke roditelja ili skrbnika koji ne obraćaju pažnju na djetetove potrebe i pokušaje interakcije (ne uspijevaju pokazati emocije, brigu i ljubav za dijete) te nepokazivanje emocija u interakciji s djetetom. Uključuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nedostatak uključenosti i povezanosti s djetetom zbog nedostatka kapaciteta ili motivacije • roditelj/skrbnik ostvaruje interakciju s djetetom samo kada je to nužno neophodno • nemogućnost pokazivanja emocija, brige i ljubavi za dijete. 	<p style="text-align: center;">Zanemarivanje obrazovanja te mentalnog i fizičkog zdravlja djeteta</p> <p>Podrazumijeva ponašanje roditelja/skrbnika kojim se ne zadovoljavaju medicinske, mentalne i obrazovne potrebe i problemi djeteta. Uključuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • odbijanje ili ne omogućavanje te ignoriranje potrebe za tretmanom ozbiljnih emocionalnih i bihevioralnih problema ili potreba djeteta • ignoriranje, odbijanje ili ne omogućavanje tretmana za ozbiljne fizičke/zdravstvene potrebe i probleme djeteta • odbijanje i ne omogućavanje te ignoriranje potrebe za rješavanje obrazovnih problema i potreba djeteta.

Izvor: Office for the Study of the Psychological Rights of the Child, Indiana University, Purdue University at Indianapolis, prema Hart i sur., 1996.

2.2.3. Seksualno nasilje

Seksualno zlostavljanje se može definirati kao „uvođenje djece i adolescenata u seksualne aktivnosti sa odraslim osobama ili bilo kojom starijom djecom, ako postoji razlika u starosti, veličini i moći, pri čemu se dijete koristi kao seksualni objekt za zadovoljenje potreba ili žudnji osoba - zlostavljača, čemu dijete nije sposobno da se odupre ili da da razborit pristanak zbog neravnoteže moći ili bilo kojeg oblika mentalne odnosno tjelesne sposobnosti“. Kada se govori o seksualnom zlostavljanju djece, bitne su tri komponente: dijete, seksualnost i zlostavljanje. Djetetom se smatra svaka osoba mlađa od 18 godina.

Seksualno zlostavljanje obuhvaća:

- opasne telefonske pozive,
- Razgovore u kojima se aludira na seks i seksualnost,
- Pokazivanje djetetu genitalija i uobičajeno pokrivenih dijelova tijela,
- Dodiri koji ne odgovaraju djetetu ili su protiv djeteta,
- Snimanje erotskih slika ili filmova sa djecom,
- Špijuniranje djeteta dok je u kupaonici ili spavaćoj sobi,
- Pokušaj seksualnog odnosa i seksualni odnos,
- Pokušaj silovanja i silovanje,
- Incest, dječja prostitucija.

Seksualna trauma proživljena u ranom djetinjstvu može trajno oštetiti moždanu strukturu i funkciju mozga. Disocijacija (poremećaji svjesnosti identiteta, pamćenja ili svijesti uopće) je obrambeni mehanizam kojim se nastoji potisnuti, zasjeniti sjećanje na prisutnu traumu.

Incest je seksualni odnos ili bilo koja druga vrsta seksualne aktivnosti među osobama koje su u bližem srodstvu. U svim civiliziranim društvima zabranjen je zakonom. Incest je najtragičnije traumatsko iskustvo koje ima najjaču negativu konotaciju i nepremostiva je prepreka daljnjem normalnom psihoseksualnom razvoju. Ovo zlostavljanje je najčešće heteroseksualno. Incest je posljedica patoloških odnosa u obitelji. Može biti jednokratna, povremena ili trajna.

Seksualno ili fizičko zlostavljanje može biti toliko traumatično da je čisto i samo jedan incident dovoljan da izazove ogromnu emocionalnu povredu. Roditeljstvo još uvijek,

nažalost, predstavlja napor koji se temelji na iskustvu te pokušajima i pogreškama. Roditelji prvenstveno uče od osoba koje možda i nisu napravile sve najbolje za svoju djecu odnosno od svojih roditelja. Mnoge od tehnika odgoja su loši savjeti prenošeni u mudrost (Buljan-Flander, 2000).

2.2.4. Zanemarivanje

Pojam zanemarivanje može se definirati kao nedostatak odgovarajuće brige i njege odraslih prema djetetu, što bitno utječe na djetetov normalan fizički i psihički razvoj. Kada se govori o fizičkom zanemarivanju, onda ono uključuje brojne sadržaje, kao što su: nezaštićivanje djeteta od povreda, opasnosti, nezadovoljavanje njegovih osnovnih potreba i sl.

Postoje četiri oblika zanemarivanja: zdravstveno ili medicinsko, fizičko, psihičko i obrazovno ili edukativno zanemarivanje.

Zdravstveno ili medicinsko zanemarivanje

Započinje već u vrijeme trudnoće. Obuhvaća roditeljsko odbijanje savjeta tijekom trudnoće o neophodnom ponašanju i postupcima koji osiguravaju pravilan razvoj djeteta. Jedan od oblika zanemarivanja djetetova razvoja tijekom trudnoće je konzumacija alkohola u trudnoći. Poznato je kako je konzumiranje alkohola posebno štetno te negativno utječe na dijete.

Česti oblici zdravstvenog zanemarivanja su:

- Nedovođenje djece na obvezne sistematske preglede, cijepljenje,
- Nepravilna ishrana,
- Nepravilan san,
- Izostanak zdravih uvjeta stanovanja.

Fizičko zanemarivanje

Kod fizički zanemarene djece vrlo često je prisutna odsutnost fizičkog napredovanja djeteta. Potrebno je razlikovati nenapredovanje djeteta uzrokovano zanemarivanjem od onoga uzrokovano različitim poremećajima ili bolestima. U fizičko zanemarivanje ubrajaju se: neadekvatno stanovanje pod kojim se podrazumijeva neodgovarajući prostor za spavanje, jelo, boravak, postojanje tople i hladne vode, neodgovarajuća zagrijanost prostora.

Problem spavanja jedan je od vrlo važnih elemenata jer je djeci ovisno o njihovoj dobi potrebno određeno vrijeme za spavanje u odgovarajućim uvjetima. Među neodgovarajuće uvjete ubrajaju se: buka, prisutnost ljudi u prostoru gdje dijete spava te spavanje više ljudi u istom krevetu. Neodgovarajuća sredina za dijete podrazumijeva i izostavljanje zaštite od opasnih situacija i stvari, kao što su: struja, neograđene stepenice, nezaštićeni prozori, opasnost od vatre i dr.

Psihičko zanemarivanje

Ovaj oblik zanemarivanja je čest. Najčešće se očituje u neobaziranju na djetetove potrebe i želje. Roditelje ne zanima da li dijete nešto želi ili ne želi već samo slijede svoje potrebe i zakone. Vrlo se često događa da roditelji ne pomažu djetetu u kriznim situacijama te se ono osjeća samo i odbačeno. Takva djeca podršku traže u grupama vršnjaka sličnih problema te to dovodi do stvaranja grupa od kojih neke kreiraju neka svoja pravila ponašanja, često usmjereni protiv društvenih normi. Psihičko zanemarivanje obuhvaća ponašanje odraslih na način da ne vode računa o djetetovim osjećajima, primjerice, kada roditelj ogovara drugog roditelja pred djetetom.

Edukativno zanemarivanje

Ovaj oblik zanemarivanja podrazumijeva izostanak pomoći ili podrške i poticanja tijekom edukativnih procesa. Također uključuje izostanak pomoći pri učenju, nedostatak neophodne opreme za školovanje, izostanak sa roditeljskih sastanaka. U ovoj grupi se najčešće nalaze roditelji koji su neobrazovani, psihički bolesni ili pripadaju socijalno rubnim područjima, nezaposleni su ili rade na slabo plaćenim radnim mjestima itd. Edukativno zanemarivanje može se dogoditi kada se od djeteta traži velika količina znanja i razvoja različitih vještina a da se pritom ne obazire na to da li to dijete uistinu želi ili mu je sve samo nametnuto (Williams 1993).

2.3. Posljedice zlostavljanja

Nasilje u obitelji, posebno ako je dugotrajno, ostavlja brojne, često razorne posljedice na žrtve te društvenu zajednicu (porast kriminala, veliki troškovi za policijske, pravosudne, medicinske

i druge intervencije...) ali i na počinitelje nasilja (porast nasilnog ponašanja, gubitak obitelji, suicid, smrt).

Kod zlostavljane djece uočava se ogromna količina bijesa koji vrije unutar njih. Ona ne mogu tući, ponižavati, plašiti i kriviti roditelje za vlastitu bol bez da ne izazovu ljutnju kod roditelja. Dijete koje je zlostavljano nema načina da iskali taj bijes i ta ljutnja pronalazi izlaz u odrasloj dobi. U nekim se slučajevima zlostavljano dijete nesvjesno identificira sa roditeljem zlostavljačem. Zlostavljač djeluje snažno i neranjivo. Zlostavljana djeca razmišljaju na način, kad bi posjedovala takve kvalitete, bila bi sposobna zaštititi se. Na taj način kao nesvjesni mehanizam obrane razvijaju upravo one osobine koje najviše mrze kod svojih roditelja. Usprkos obećanjima samima sebi da će biti drugačiji, pod utjecajem stresa mogu se ponašati isto kao i zlostavljači (Forward, Buck 2002).

Faktori koji utječu na intenzitet posljedica zlostavljanja djece:

- Uzrast djeteta u vrijeme zlostavljanja: što je dijete mlađe, posljedice su veće,
- Trajanje zlostavljanja: što duže trajanje zlostavljanja produbljuje bespomoćnost i ranjivost,
- Težina zlostavljanja: teža fizička zlostavljanja rezultiraju težim tjelesnim, psihičkim i razvojnim oštećenjima. Seksualna i psihička zlostavljanja ostavljaju duboke i trajne psihičke posljedice koje se ne mogu ukloniti bez stručne pomoći,
- Djetetova bliskost sa počiniteljem: što je bliskost veća i trauma je veća jer dijete gubi obitelj kao osnovu gdje može naći zaštitu, sigurnost i podršku,
- Razmjer zastrašivanja, prisile i nasilja utječu na produbljivanje traume. Posljedica je opći strah kod djeteta,
- Emocionalno ozračje u djetetovoj obitelji,
- Djetetovo mentalno i emotivno zdravlje. Psihičko zdravlje djeteta prije početka zlostavljanja omogućava djetetu da se uspješnije odupre štetnim posljedicama zlostavljanja,
- Krivnja koju osjeća dijete: ukoliko dijete za vrijeme seksualnog zlostavljanja osjeti izvjesnu ugodu ili se na bilo koji način osjeća odgovornim za zlostavljanje, posljedice zlostavljanja će biti izraženije,
- Spol žrtve: muška djeca koja su proživjela seksualno zlostavljanje razvijaju teže oblike psihopatologije,

- Reakcija roditelja na zlostavljanje: roditelj koji nije nasilan, koji djetetu vjeruje, ne optužuje ga, koji pruža djetetu sigurnost i podržava ga, može biti kreator odlučujućeg preokreta u oporavku djeteta (Trbonja, 2006).

Djeca koja su doživljavala dugotrajno i sustavno psihičko zlostavljanje, uvjereni su da su bezvrijedna, nepodobna, beskorisna, nedostojna ljubavi i pažnje odnosno da nešto vrijede jedino ako bespokorno ispune zahtjeve, naredbe ili potrebe druge osobe. Stoga se psihičko zlostavljanje svrstava u red ozbiljnih emocionalnih poremećaja čije posljedice mogu biti vidljive na jednome od sljedećih polja: problemi učenja (manjak koncentracije, napetost, uznemirenost), nesposobnost uspostavljanja međuljudskih odnosa, neprimjereno ponašanje u običnim situacijama, opće depresivno raspoloženje, nezadovoljstvo, učestale psihosomatske tegobe itd.

Nasilje nad djetetom predstavlja veliku traumu za dijete. U djetinjstvu se izgrađuje osobnost svakog čovjeka te ovaj način traumatiziranja ozbiljno ugrožava normalan razvoj pojedinca.

Posljedice zlostavljanja mogu biti kratkoročne i dugoročne. Kratkoročne posljedice su:

- Strah i anksioznost,
- Poremećaji kod spavanja i nesanica,
- Loš apetit
- Psihosomatske smetnje,
- Može doći do pojave posttraumatskog stresnog poremećaja koji se očituje u ponovnom proživljavanju traume, izbjegavanju podražaja koji podsjećaju na zlostavljanje, noćnim morama itd.

Osim navedenih kratkoročnih posljedica, postoji i čitav niz dugoročnih posljedica zlostavljanja. Kod zlostavljane djece razvija se nepovjerenje prema odraslima i različitim objektima ljubavi jer su ih odrasli od kojih su očekivali sigurnost, ljubav i podršku, izdali. Posljedice emocionalnog i fizičkog nasilja su djetetov iskrivljen stav o sebi samom što rezultira razvojem niskog samopoštovanja. Kod seksualno zlostavljane djece javlja se osjećaj srama i krivnje koji im često nameću sami zlostavljači.

2.3.1. Posljedice psihičkog zlostavljanja djece

Općenito govoreći, zlostavljanje u djetinjstvu ima neposredne i dugoročne učinke na pet značajnih područja psihosocijalnog razvoja: neurološki i intelektualni, školski uspjeh i životna očekivanja, socio-emocionalni razvoj, socijalne odnose i ponašanje te mentalno zdravlje u cjelini (Ajduković, 2001).

Zlostavljanje djece povezano je sa zdravljem u odrasloj dobi putem složene matrice bihevioralnih, emocionalnih i kognitivnih faktora. Navedeni oblik zlostavljanja predstavlja rizik za razvoj depresije i PTSP-a, rizičnih ponašanja, teškoća u interpersonalnim odnosima, negativnih vjerovanja i stavova prema drugima. Svi navedeni problemi međusobno su povezani te povećavaju vjerojatnost za nastanak zdravstvenih problema u odrasloj dobi (Kendall-Tackett, 2002).

Hart i suradnici opisuju šest **longitudinalnih istraživanja** koja pružaju dokaze o destruktivnoj ulozi psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja. Minnesota projekt interakcije majka - dijete (*Minnesota Mother Child Interaction Project*; prema Hart i sur., 1998) je longitudinalno istraživanje u okviru kojeg se od rođenja djeteta do odrasle dobi pratila kvaliteta skrbi i razvoj djece čije su majke bile rizične za pojavu problema u skrbi. Kroz opservacije u laboratoriju i kućnom okruženju istraživači su utvrdili pet obiteljskih skupina koje su se razlikovale s obzirom na prisutnost/odsutnost pet oblika postupanja: tjelesno zlostavljanje, neprijateljstvo/verbalno zlostavljanje, tjelesno i zdravstveno zanemarivanje, psihološki nedostupno roditeljstvo i odgovarajuća skrb za dijete. Usporedbe sa skupinom obitelji koje su pružale odgovarajuću skrb konzistentno su pokazivale da zlostavljanje i zanemarivanje ima ozbiljne posljedice. Djeca neprijateljskih/verbalno zlostavljajućih, kao i djeca tjelesno zlostavljajućih majki pokazivala su značajne negativne ishode (anksioznu privrženost, neposlušnost, negativne emocije, nedostatak kontrole impulsa, hiperaktivnost i distraktibilnost, teškoće u učenju i rješavanju problema, nedostatak entuzijazma i upornosti, smanjenu kreativnost). Kod djece psihološki nedostupnih majki uočen je najteži utjecaj (anksiozno izbjegavajuća privrženost, neposlušnost, nedostatak kontrole impulsa, snižena kompetencija, sniženo samopoštovanje, negativne emocije, visoka ovisnost, samozlostavljajuće ponašanje i ozbiljna psihopatologija).

U okviru Lehigh longitudinalnog istraživanja od posebnog su značenja za psihičko zlostavljanje i zanemarivanje dobiveni rezultati prema kojima će se djeca predškolske dobi koja doživljavaju odbacivanje i teroriziranje (kritiziranje, verbalno odbacivanje, prijetnje kaznom i tjelesnim nasiljem) vjerojatno u školi osjećati nevoljena, neadekvatna, bijesna (sniženo samopoštovanje i agresivnost), a kao adolescenti manifestirat će napadačko ponašanje.

Longitudinalna istraživanja delinkvencije ukazuju na snažnu povezanost ovog problema s psihičkim zlostavljanjem i zanemarivanjem. Loeber i Strocethamer-Loeber na temelju analize tih istraživanja zaključuju da se socijalizacijske varijable kao što su roditeljsko odbacivanje i nedostatak roditeljskog nadzora nalaze među najsnažnijim prediktorima maloljetničke delinkvencije.

Rezultati Cambridge – Somerville Youth istraživanja koje se provodilo tijekom 40 godina pokazuju da su uvjeti koji posebno predisponiraju djecu za kriminal, emocionalnu nestabilnost, zlorabu sredstava ovisnosti i visoku smrtnost; kažnjavajuća i hirovita ili popustljiva disciplina te okrutno ili zanemarujuće roditeljstvo.

Lefkowitz, Eron, Walder i Hoffman u okviru longitudinalnog istraživanja razvoja agresije, nalaze roditeljsko odbacivanje i nisko roditeljsko njegovanje kao prediktore agresivnosti u trećem razredu, uz uvjet niske ili umjerene identifikacije djeteta s roditeljima. Najsnažniji prediktor agresivnosti u 19. godini bio je stupanj agresivnosti u trećem razredu.

Ney, Fung i Wickett su u okviru svog istraživanja utvrdili da se verbalno zlostavljanje i emocionalno zanemarivanje djece često pojavljuje u kombinaciji onih slučajeva koji pokazuju tendenciju ka najrazornijim ishodima.

Međukulturalna istraživanja su, kao i longitudinalna, rijetka. Rohner i Rohner su ispitivali utjecaj odbacivanja u 12 antropoloških istraživanja u različitim svjetskim kulturama. Prema tim autorima na jednom kraju kontinuuma topline roditeljstva nalazi se prihvaćanje (tjelesno i

verbalno iskazivanje ljubavi prema djetetu), a na drugom odbacivanje i odsustvo topline (roditeljsko neprijateljstvo i agresivnost prema djetetu ili ravnodušnost, tj., zanemarivanje). Rohner je pokušao objasniti i predviđati posljedice roditeljskog prihvaćanja i odbacivanje djece na bihevioralnom, kognitivnom i emocionalnom planu. Navedena istraživanja utvrdila su da odbacivanje stvara negativne posljedice kod djece u svakoj istraživanoj kulturi. Odbačena djeca, za razliku od prihvaćene, pokazuju tendenciju narušavanja samopoštovanja, emocionalnu nestabilnost, nedostatak emocionalnog odgovora, agresivnost i negativni pogled na svijet.

Među istraživanjima koja omogućuju usporedbu utjecaja različitih oblika zlostavljanja i zanemarivanja djece ističe se ono autora Claussen i Crittenden koji su ispitali roditeljstvo i razvojne ishode kod djece. Utvrdili su da je psihičko zlostavljanje visoko povezano s negativnim ishodima kod djece na planu socijalnih problema i anksioznosti, a odbijanje emocionalnog odgovora djetetu s razvojnim kašnjenjima. Posebno važan nalaz je da su psihičko zlostavljanje i zanemarivanje bili bolji prediktori štetnih ishoda nego težina tjelesnih ozljeda djeteta žrtve. Također se pokazalo da se tjelesno i psihičko zlostavljanje često javljalo zajedno u uzorku djece koja su bila registrirana kao zlostavljana.

Briere i Runtz su u dva retrospektivna istraživanja provedena na studentima utvrdili da tjelesno i psihičko zlostavljanje imaju tendenciju da se odvijaju zajedno i u toj kombinaciji su povezani sa niskim samopoštovanjem, agresivnošću i neprilagođenim seksualnim ponašanjem. Retrospektivna izvješća o psihičkom zlostavljanju bila su povezana sa niskim samopoštovanjem.

Rorty, Yager i Rossotto su proučavali tjelesno i seksualno zlostavljanje te psihičko zlostavljanje i zanemarivanje retrospektivno na uzorku žena s bulimijom i u kontrolnoj skupini. Spolno zlostavljanje je razlikovalo te dvije skupine samo kada se odvijalo u kombinaciji sa drugim oblicima zlostavljanja, te su autori zaključili da tjelesno i psihičko zlostavljanje te duža izloženost višestrukim oblicima zlostavljanja mogu biti rizični za nastanak bulimije.

Uočava se da je psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u najširem smislu povezano sa: slabim apetitom, laganjem i krađom, enurezom i enkoprezom, niskim samopoštovanjem ili negativnom slikom o sebi, emocionalnom nestabilnošću ili teškoćama prilagodbe, reduciranim emocionalnim odgovorom, nesposobnošću za razvijanje nezavisnosti, slabim postignućem, nepovjerenjem u druge, depresivnošću, prostitucijom, sindromom nenapredovanja u razvoju, povlačenjem, suicidom i ubojstvom.

Hart i suradnici navode da je u relativno ograničenom broju područja (privrženosti, socijalne kompetencije i prilagodbe, ponašanju, kognitivnim sposobnostima i rješavanju problema, te obrazovnom postignuću) empirijski potvrđena povezanost između psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja i negativnih posljedica.

U istraživanju provedenom na djeci koja su registrirana kao žrtve zlostavljanja uočene su sljedeće teškoće: u emocionalnom statusu (sniženo samopoštovanje, uplašenost, uznemirenost, anksioznost), u ponašanju (suprotstavljajuće, odgovornosti neprikladne dobi, traženje pažnje, antisocijalno/delikventno ponašanje, u razvojnim/obrazovnim postignućima (sniženi uspjeh, kašnjenje, izostanci iz škole), u odnosima s vršnjacima (povlačenje, izolacija, agresivnost), u tjelesnom statusu (neuredni, fizički zanemareni, niski rastom, slab razvoj, bolovi u stomaku) te u manjem postotku i seksualizirano ponašanje (Iwaniec, 2007).

Iwaniec kao na moguću posljedicu fizičkog i emocionalnog zanemarivanja ukazuje i na neorganski uvjetovanu usporenost u razvoju (*failure to thrive*), čija je etiologija još nejasna. Manifestira se zaostajanjem u motornom, jezičnom, socijalnom, intelektualnom, emocionalnom i kognitivnom razvoju, težini i visini ispod razvojnih normi, te nizom tjelesnih simptoma (odbijanja hrane, povraćanja, dijareje, čestih prehlada i infekcija).

I dalje ostaju mnoga otvorena pitanja u svezi procesa kojima zlostavljanje i zanemarivanje vrši negativan utjecaj na razvoj. Manly, Kim, Rogosch i Cicchetti su ispitivali odnos dimenzija razvojnog perioda, podtipa i težine zlostavljanja i zanemarivanja s prilagodbom kod djece. Dobiveni rezultati ističu utjecaj emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja tijekom prvih godina života te tjelesnog zlostavljanja u predškolskoj dobi za predviđanje eksternaliziranog

ponašanja i agresivnosti. Kronično zlostavljanje i zanemarivanje, osobito ono koje počinje rano povezuje se s više teškoća u prilagodbi. Stručna literatura upućuje na to da je zlostavljanje i zanemarivanje djece povezano s negativnim ishodima tijekom adolescencije, ali postoji nekoliko istraživanja koja se bave učinkom različitih razvojnih fazi u kojima se zlostavljanje ili zanemarivanje dogodilo.

Još ne postoje pouzdani podaci o relativnoj težini efekata svake kategorije zlostavljanja i zanemarivanja ili specifičnih teškoća koje rezultiraju iz različitih kategorija. Ipak, psihičko zanemarivanje, posebno u prve dvije godine života, povezano je sa značajnim kasnijim teškoćama uključujući socijalno povlačenje, bijesno i neposlušno ponašanje te sniženi školski uspjeh. Neprijateljstvo i odbacivanje su povezani s depresivnošću i drugim internaliziranim problemima kod djece, posebno djevojčica. Odnosi privrženosti te sigurna i nesigurna privrženost se uspostavlja u ranoj dobi pa psihičko zlostavljanje i zanemarivanje ima značajan negativan utjecaj na prirodu privrženosti. Stoga je vjerojatno da će rani početak pojačati težinu i biti povezan s dužim trajanjem osim ako ne dođe do uspješne intervencije. Prepoznavanje zlostavljanja u kasnijoj dobi nije sinonim za kasniji početak zlostavljanja, već ukazuje na produženo trajanje i kasnije prepoznavanje (Glaser, 2002).

Zlostavljanje djece utječe na kasniji psihosocijalni razvoj djeteta i kasnije na kvalitetu roditeljstva. Pojavu da osobe koje su u djetinjstvu doživjele neki oblik zlostavljanja u obitelji u odrasloj dobi zlostavljaju svoju djecu nazivamo međugeneracijskim prijenosom nasilja. Važno je reći da to ne znači da će svako zlostavljano dijete odrasti u zlostavljača. Procjenjuje se da će oko 30% zlostavljane djece odrasti u roditelje zlostavljače (Kolko, 1996). Procjene o viktimizaciji u dječjoj dobi u populaciji roditelja zlostavljača kreću se od 7% - 70%. Ispitivanja ove pojave najčešća su u području tjelesnog zlostavljanja i tjelesnog kažnjavanja te spolnog zlostavljanja. U Hrvatskoj je Pećnik provela provjeru modela međugeneracijskog prijenosa zlostavljanja na području tjelesnog zlostavljanja. Utvrdila je da je s većom rizičnošću za tjelesno zlostavljanje djece u odrasloj dobi bilo povezano učestalije doživljavanje roditeljskog tjelesnog kažnjavanja i zlostavljanja, tjelesnih povreda i nasilja među roditeljima u djetinjstvu. Model objašnjava pojavu međugeneracijskog prijenosa tjelesnog zlostavljanja kao rezultat interakcije određenih stresora kojima je osoba bila izložena u djetinjstvu te unutarnjih (osobnih) i vanjskih (okolinskih) posredujućih varijabli.

Buljan Flander je provela istraživanje povezanosti obrazaca privrženosti i rizičnosti za (tjelesno) zlostavljanje vlastite djece u općoj populaciji majki, te je utvrdila da su za prijenos visoko indikativni depresivnost, anksiozna privrženost i sniženo samopoštovanje. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da je vjerojatno da je prijenos uvjetovan unutarnjim radnim modelima sebe i drugih, a ne ponavljanjem ponašanja naučenih u djetinjstvu (Pećnik, 2003).

2.3.2. Posljedice emocionalnog zlostavljanja

Neke od posljedica emocionalnog zlostavljanja su: napetost, nemir, osjećaji straha, srama i krivnje, gubitak samopouzdanja, depresivnost, anksioznost, napadi panike, poremećaji spavanja, poremećaji prehrane, zloupotreba alkohola i droga, pokušaj suicida, PTSP itd.

Kod normalnog emocionalnog razvoja djeteta ima šansu naučiti da ljudske osjećaje pokaže na socijalno prihvatljiv način. Ukoliko su djeca žrtve emocionalnog zlostavljanja, javljaju se problemi u pokazivanju emocija, u kontaktu sa drugima, komunikaciji, odnosu prema samome sebi, jednostavno rečeno, ugrožen je njihov psihički razvoj, a posljedice u nekim segmentima traju čitav život. Ukoliko roditelji ne prihvaćaju djetetove potrebe, razvija se čitav niz psihičkih problema, kao što je nisko samopoštovanje, nesigurnost, strah koji je izvor mnogih drugim odstupanja u ponašanju i bolesti.

Neodgovarajući postupci odraslih prema djetetu, zbunjuju dijete i utječu na njegovo mentalno zdravlje. Postoje brojna istraživanja koja su pokazala da djeca koja su se razvijala u sredinama gdje su bile zadovoljene njihove biološke potrebe, ali ne i emocionalne, u kasnijem životu razvijaju brojne psihičke smetnje, primjerice, nesigurnost, nisko samopoštovanje, agresija. Navedene karakteristike negativna su baza za stvaranje odnosa sa drugim osobama.

Zlostavljana djeca često postaju nasilnici ili depresivne osobe koje često u kriznim situacijama pokušavaju napraviti samoubojstvo- Često se događa da njihovo intelektualno funkcioniranje i biološki razvoj ne odgovaraju kronološkoj dobi. Takva su djeca često emocionalno nestabilna, nesigurna, negativno nastrojena i u društvu izolirana.

Teroriziranje kod djeteta izaziva strah i paniku. Dijete koje stvara svoju sliku o svijetu kroz reakcije odraslih ostaje zbunjeno jer nije sposobno biološki pratiti promjene naglih ponašanja njima najbližih osoba. Također nije sposobno psihološki razumjeti zašto se netko tako ponaša. Često dijete traži uzroke u vlastitom ponašanju, razvija osjećaje krivnje, plaši se da ne izgubi roditelja ili njegovu ljubav te razvija strah pred izražavanjem onoga što osjeća.

Izloženost djeteta obiteljskom nasilju dovodi do usamljivanja, razvijanja sklonosti prema različitim ovisnostima itd. Istraživanja pokazuju da se razvijaju različita oštećenja mozga kao posljedica kontinuiranih psiholoških pritisaka (Buljan-Flander, 2003).

Djeca koja su izložena ignoriranju odnosno izoliranju najčešće su plašljiva i nesigurna. Ne pronalaze se u grupi vršnjaka, osjećaju se izoliranima što i na kraju postaju. Budući da djeca uzroke za takvu situaciju traže u sebi. Posljedica takve percepcije je stvaranje loše slike o sebi što utječe na njihove trenutne i buduće odnose. Sukladno svojem viđenju situacije razvijaju depresiju, osjećaj manje vrijednosti ili agresiju prema okolini.

Djeca koja su bila izložena blamiranju, podsmjehivanju ili sramočenu razvijaju lošu sliku o sebi, postaju autoagresivna, usamljuju se, nemaju prijatelja, ne znaju primiti pozitivnu povratnu reakciju što često dovodi do razvoja depresije i suicidalnih misli i radnji.

Kada je riječ o niskom samopoštovanju, može se primijetiti da se djeca ne rađaju sa niskim samopoštovanjem, već ona postaju takva tijekom razvoja u sredinama koje ih emocionalno zlostavljaju, u kojima se odrasli ponašaju destruktivno ne vodeći računa o njihovim potrebama, osjećajima i željama.

Agresija koja je sve učestalija među mladima velikim je djelom rezultat postupaka roditelja prema djeci tijekom njihovog procesa odrastanja. Ona je i izraz depresije, nesigurnosti, imitacije i reakcija kojima se dijete bori protiv nepravde, usamljenosti, izoliranosti. Emocionalno zlostavljano dijete ima separacijske strahove, ali i čitav niz drugih strahova koji imaju svoje korijene u odnosu djeteta i roditelja.

2.3.3. Psihičke posljedice fizičkog zlostavljanja djeteta

Djeca koja su fizički zlostavljana sklona su depresiji i agresiji. Često se događa da djeca koja su kontinuirano bila izložena fizičkom zlostavljanju i samo postanu zlostavljači i to već u prvoj prilici odnosno kod prvog susreta sa slabijim od sebe. To su djeca koja potiskuju pozitivne emocije i koja žive u uvjerenju da se emocije pokazuju i izražavaju agresivnim ponašanjem i napadnim reakcijama. Kod fizički zlostavljane djece javlja se i rezigniranost i nepovjerenje prema odraslima što često dovodi do asocijalnog ponašanja i stavova (Buljan-Flander, 2003).

2.3.4. Psihičke posljedice kod zanemarivane djece

Posljedice zanemarivanja su povučенost, nesigurnosti, ispoljavanje straha i kod najmanjih pogrešaka, nepredvidive promjene u ponašanju, agresivnost, pasivnost, nagle promjene raspoloženja, asocijalno ponašanje, hladan i distanciran odnos prema roditeljima, povlačenje u zahtjevnim situacijama itd. (Buljan-Flander, 2003).

2.3.5. Posljedice seksualnog zlostavljanja

Posljedice seksualnog zlostavljanja su: ljutnja, tjeskoba, bespomoćnost, srah, izoliranost, sram, krivnja, , depresija, konfuzija, osjećaj izdaje itd.

Seksualno zlostavljana djeca mogu pokazivati niz simptoma koji ovise o intenzitetu i trajanju zlostavljanja, stupnju bliskosti s počiniteljem i načinu sučeljavanja sa zlostavljanjem.

Simptomi PTSP-a

U odrasloj dobi žrtve zlostavljanja često imaju simptome PTSP-a. Osobito su česti „flashbakovi“ - nagla, intruzivna osjetna iskustva koja često uključuju vizualna, auditivna, olfaktorna i/ili taktilna osjetna sjećanja na zlostavljanje, doživljena kao da se događaju u sadašnjosti, a ne kao da su sjećanja na prošle događaje. Okidači za flashback su seksualni podražaji ili interakcije, zlostavljajuće ponašanje drugih odraslih dijeljenje iskustva zlostavljanja sa drugima te čitanje ili gledanje nasilja ili seksualnih odnosa putem medija.

Postrauumatski stresni poremećaj odnosi se na:

1. Često proživljavanje događaja kroz noćne more i intruzivne prisilne misli,
2. Otupjelosti, izbjegavanje podražaja koji podsjećaju

Čak 48% više seksualno zlostavljane djece dobije dijagnozu PTSP-a od nezlostavljane djece, a više od 80% njih ima elemente PTSP-a. Odrasli mogu imati iznenadne intruzivne senzorne senzacije koje uključuju vizualne, auditivne, mirisne ili taktilne senzacije koje ih podsjećaju na originalno traumatsko iskustvo. „Okidači“ svih reakcija su seksualni podražaji ili interakcije, pričanje o događaju ili gledanje nekog filma, primjerice, o seksualnom zlostavljanju. Ostali posttraumatski simptomi su repetitivne, intruzivne misli, a ne senzacije što ih razlikuje od „flashbackova“. Intruzivne misli se odnose na opasnost, ponižavanje, krivnju, lošu sliku o sebi. Noćne more o seksualnom zlostavljanju i nasilju su česte.

Emocionalne reakcije

Depresija, anksioznost i ljutnja najčešći su simptomi odnosno posljedice seksualnog zlostavljanja. Međutim, javlja se i strah, sram, osjećaj poniženja, krivnje, samookrivljavanja, tuge i želje za samoozljeđivanjem. Ove emocije mogu imati bihevioralne, somatske i druge povezane manifestacije.

Depresija – najčešće se javlja kod osoba koje su u djetinjstvu bile seksualno zlostavljane. Djeca koja su pretrpjela bilo koji oblik zlostavljanja u djetinjstvu, kao odrasle osobe su četiri puta depresivnije od onih osoba koje nisu bile izložene zlostavljanju.

Anksioznost – seksualno zlostavljanje interferira sa djetetovim vjerovanjem u siguran i pravedan svijet oko njega. Stoga ne čudi da su zlostavljana djeca sklona strahovima i anksioznosti. Često imaju generalizirane anksiozne poremećaje, fobije, napade panike te opsesivne kompulzivne poremećaje. Takva djeca imaju pet puta veću šansu da im bude dijagnosticiran anksiozni poremećaj.

Djeca su najčešće seksualno zlostavljana od osoba od kojih očekuju blizak i brižan odnos. Umjesto očekivanog ona su napadnuta, obezvrijeđena i osjećaju bol. Posljedica navedenog je da dijete stvara vezu između okolnih podražaja i opasnosti, što izaziva strahove. Primjerice, zlostavljana djeca kasnije postaju anksiozna u intimnim, bliskim odnosima, pokazuju strah od precjenjivanja ili strah i nepovjerenje u interakciji s autoritarnim figurama.

Ljutnja – kod zlostavljane djece javlja se kronična iritabilnost, neočekivani i nekontrolirani osjećaji ljutnje i poteškoće povezane s izražavanjem ljutnje. Ovi osjećaji se internaliziraju kao mržnja prema sebi i depresija ili eksternaliziraju i rezultiraju zlostavljanjem drugih. Djeca često izražavaju ljutnju kroz smetnje ponašanja. Agresivnost prema drugima često se javlja kao posljedica seksualnog zlostavljanja. Neki adolescenti i odrasli žrtve seksualnog zlostavljanja skloniji su seksualnoj vikimizaciji djece i žena.

Slika o sebi – Ako uži članovi obitelji postupaju loše s djetetom, njegova slika o samome sebi bit će loša, a svijet će doživljavati kao nesigurno mjesto. Bez bazičnog povjerenja djeci nedostaje sposobnost da vode računa o vlastitim potrebama što uzrokuje da pretjerano reagiraju na stres i bolne događaje.

Kako bi se obranili od svih implikacija iskustva zlostavljanja, djeca često sebi pripisuju sram i krivnju za zlostavljanje i razvijaju negativan identitet kao rezultat takvog mišljenja. Većina zlostavljane djece nastoji na neki način osmisliti iskustvo zlostavljanosti razvijajući vjerovanje da je nešto u njima uzrokovalo zlostavljanje ili da su na neki način zaslužila da budu zlostavljana. Održavaju sliku zlostavljača kao dobrog, a sebe kao loših koji zaslužuju zlostavljanje odnosno ne zaslužuju da ih se spasi i pomogne im se.

Način na koji se odrasli ponašaju prema djetetu u ranom djetinjstvu, djeluje na njegovu samosvijest. Poradi toga svako zlostavljanje, uključujući i seksualno, može interferirati sa razvojem djetetovog osjećaja o sebi i osjećaja identiteta. Bez unutarnje baze osoba ne može sebe adekvatno utješiti što dovodi do pretjeranog reagiranja na stres. Također, ovakva iskustva dovode do poteškoća u separaciji sebe od drugih te odrasli koji su bili seksualno zlostavljani u djetinjstvu često ne mogu percipirati i doživjeti svoja vlastita unutarnja stanja nezavisno od reakcija i želja drugih ljudi.

Ove poteškoće mogu rezultirati stalnom nesposobnošću u definiranju vlastitih granica ili prava kada se suočava sa potrebama i zahtjevima ostalih u interpersonalnim odnosima. To dovodi do problema u psihosocijalnim odnosima, sugestibilnosti, da nedovoljno razvijenih mehanizama samozaštite i većeg rizika da budu viktimizirani i iskorišteni od drugih ljudi.

Kognitivne distorzije – ljudi stvaraju vjerovanja o sebi, drugima, okolini i budućnosti na osnovi onoga što su naučili i iskusili u djetinjstvu. Iskustva zlostavljane djece su negativna te

se vjerovanja i samopercepcije tipično reflektiraju na precjenjivanje opasnosti u svijetu oko sebe i podcjenjivanju vlastitih vrijednosti i sposobnosti. Kod mnogo zlostavljane djecu pronađena je kronična bespomoćnost, beznadnost, nepovjerenje, samookrivljavanje i nisko samopoštovanje. To se nastavlja do adolescencije i odrasle dobi.

Ove negativne misli proizlaze iz psihološke reakcije na traumatski događaj, stigmatizacije žrtve od strane zlostavljača i društva te djelotvornog pokušaja da osmisli svoje traumatsko iskustvo. Kronična percepcija bespomoćnosti i opasnost rezultat je činjenice da se seksualno zlostavljanje dogodilo kad je žrtva bila tjelesno i psihički nesposobna oduprijeti se i boriti protiv zlostavljača. Očekivanje da će biti povrijeđena, osobu dovodi do hiperaktivnosti na realnu, potencijalnu ili zamišljenu opasnost. S obzirom na to da zlostavljanje obično traje duže i kronično je, javlja se osjećaj beznađa. Slično tome, dijete stvara pretpostavke da je ono loše jer interpretira zlostavljanje kao kaznu za nešto što jest ili nije učinilo.

Izbjegavanje – izbjegavanje sjećanja kod žrtava seksualnog zlostavljanja može se shvatiti kao pokušaj sučeljavanja s kroničnom traumom zlostavljanosti u djetinjstvu. Disfunkcionalne aktivnosti povezane s izbjegavanjem sjećanja na traumu su disocijacija, ovisnosti, suicidnost i razne druge aktivnosti za reduciranje unutarnje napetosti. Problematično ponašanje može predstavljati svjesni ili nesvjesni izbor da se bude uključen u disfunkcionalno i/il samo destruktivno ponašanje, radije nego da se u potpunosti doživljava bol zbog svijesti o iskustvu zlostavljanosti. Izbjegavanje i samodestruktivne metode sučeljavanja sa iskustvima zlostavljanosti u djetinjstvu mogu konačno dovesti do jače simptomatologije, nižeg samopoštovanja i jačih osjećaja krivnje i ljutnje.

Disocijacija

Smatra se da je disocijacija u podlozi mnogih izvješća o periodima amnezije na zlostavljanost u djetinjstvu odnosno da se ta sjećanja obrambeno isključuju iz svijesti. Djeca se pokušavaju osjećati bolje u vezi sa lošim stvarima koja im se događaju i taj osjećaj postižu na dva načina:

1. Kontrola nad događajima kroz vjerovanje o svojoj snazi i sposobnostima,
2. Jednostavno se ne sjećati onoga što se dogodilo., Mogućnost disocijacije je u tom trenutku koristan mehanizam sučeljavanja jer dozvoljava djetetu da se ponaša kao da je sve u redu. No, disocijacija je jedan od najproblematičnijih mehanizama jer djeca često ne znaju odrediti kada su sigurna pa se nastavljaju braniti i onda kada su sigurna.

Disocijacija može uključivati:

1. Stanja slična transu pri čemu se čini kao da je dijete u drugom svijetu. Disocijativna djeca izgledaju kao sanjari, ali mogu i izgubiti kontakt sa okolinom- Često ih je potrebno dodirnuti da bi im se privukla pažnja. Ne mogu se dosjetiti što se dogodilo kad su „lutali“ i mogu biti anksiozni, dezorijentirani i zbunjeni.
2. Dramatične promjene u jeziku, naglasku i tonu glasa. Promjene glasa mogu pratiti promjene ličnosti pa se dijete čini stidljivo pa agresivno ili slatko i rezervirano, a zatim seksi i zavodljivo. Ponekad dijete može razgovarati samo sa sobom koristeći dva ili više glasova.
3. Izgubljeni dijelovi vremena – primjeri uključuju nemogućnost prisjećanja nedavnih obiteljskih događaja kao i epizoda zlostavljanja ili traume. Djeca mogu „izgubiti vrijeme“ tijekom dana i biti nesvjesna što se dogodilo. Disocijativno ponašanje može započeti različitim situacijama, poput mjesta, mirisa, zvukova ili osoba koje dijete podsjećaju na traumu.
4. Neobične i složene fluktuacije u ponašanju – dijete može imati informacijske pukotine i često biti zbunjeno. Može se primijetiti sljedeće:
 - Dramatične promjene u školskom uspjehu,
 - Dramatične varijacije u sposobnostima.
5. Često negira da je učinilo nešto – disocijativna djeca mogu strašno negirati neko ponašanje čak i kada znaju da postoje svjedoci. Kada su kažnjena pokazuju ljutnju i žale se na nepravdu. Često ih se opisuje kao nezainteresirane i nekomunikativne.
6. Čuju glasove – ovaj je simptom distinktivna karakteristika disocijativnog poremećaja kod odraslih. Glasovi mogu biti prijateljski i uvjerljivi, mogu galamiti na dijete i zapovijedati mu da se ozlijedi ili ubije. Glasovi mogu napraviti takvu pozadinsku interferenciju da dijete ne čuje dok mu se govori. Moguće su i vizualne halucinacije pa djeca vjeruju da zaista vide ljude i stvari koje ne postoje.
7. Živopisni prijatelji iz mašte – imaju prijatelje iz mašte za koje vjeruju da su oni stvarni i da postoje u stvarnom svijetu dugo nakon dobi kada djeca mogu razlikovati stvarne od nestvarnih likova. Disocijacija je jedan od razloga zašto djeca mogu pokazivati ponašanja koja odraslima smetaju i koja im nisu jasna. Disocijativna stanja poradi svojih specifičnosti, često su proglašena psihozama.

Ovisnosti

Konzumiranje droge i alkohola omogućuje žrtvama da se psihološki odvoje od okoline. Na taj način „anesteziraju“ bolna unutarnja stanja i potiskuju stresna sjećanja. Velik broj ovisnika o drogi i alkoholu na taj način liječi depresiju, anksioznost ili postraumatski stresni poremećaj.

Suicidnost

Najčešći motiv za pokušaje suicida odraslih žrtava seksualne zlostavljanosti u djetinjstvu je bijeg od ekstremne psihičke boli, preplavljujućih bolnih sjećanja i beznađa. Te osobe ne žele smrt kao takvu nego žele kraj života koji je preplavljen boli.

Dugoročne posljedice zlostavljane djece:

- Nepovjerenje
- Nedostatak samopoštovanja
- Depresija i suicidalno ponašanje
- Poremećaj ličnosti
- Poremećeni odnosi sa vršnjacima
- Školski neuspjeh
- Histerija i disocijativni simptomi
- Multipli poremećaji ličnosti (Buljan-Flander, 2002).

2.4.Uloga odgajatelja u prevenciji nasilja

Djeca već u najranijoj dobi moraju znati da nasilje nije nešto što je dobro i što je normalno. Treba ih se naučiti da prepoznaju nasilje te da ga identificiraju kao tešku povredu njihovih prava. Ukoliko djeca trpe nasilje u obitelji, ona su vrlo sklona nasilje smatrati nečim što su zaslužila i što je posljedica njihovog ponašanja. U krivoj percepciji nasilja odgajatelji mogu odigrati važnu ulogu. Naime, u vrtićkim skupinama trebalo bi djecu od najranije dobiti educirati o nasilju i štetnosti nasilja za obitelj i pojedinca.

Odgajatelj u dječjem vrtiću može osmisliti različite radionice i programe kojima će djeci pokazati što je ispravno, a što je neispravno ponašanje. Također, djecu treba naučiti da se znaju ponijeti prema nasilju i na njega reagirati, da se ne boje onog tko iz zlostavlja te da sebe

ne krive za ono što im se događa. Sve su to područja koja su iznimno osjetljiva no djeci od najranije dobi treba ukazati na njih kako bi se, u slučaju da postanu žrtve nasilja, znala prema nasilju i zlostavljaču ponijeti.

Preventivno djelovanje treba usmjeriti i prema roditeljima. Odgajatelji i ostalo stručno vodstvo u vrtićima, morali bi u sklopu roditeljskih sastanaka održati predavanja o nasilju te štetnim posljedicama nasilja. Naime, nerijetko se događa da i odrasli pojedine oblike nasilja ne smatraju nasiljem te ga prema djetetu provode kao odgojnu metodu. Također, česta je situacija da je jedan roditelj i sam žrtva nasilja i da nije svjestan što nasilje znači za djetetov razvoj i odrastanje.

Odgajatelji i drugi djelatnici vrtića u svoj plan rada trebaju uključiti preventivno djelovanje na roditelje i djecu kako bi na taj način utjecali na smanjenje nasilja u obitelji te kako bi žrtvu upoznali s njezinim pravima i štetnosti koje nasilje ostavlja na čovjeka. Vrtić treba biti institucija kojoj dijete vjeruje i na koju se može osloniti i kada je nešto, popust, nasilja u pitanju.

Osim nasilja u obitelji, često se događa i nasilje među vršnjacima. Navedeno nasilje počinje već u vrtićkoj dobi. Stoga je važno da odgajatelji prepoznaju takvo nasilje te da zajedno s roditeljima nastoje podučiti djecu o tome što nasilje je i kako je ono negativno i za onog tko ga provodi i za onog nad kime se nasilje provodi.

Osim preventivnog djelovanja, odgajatelji se u svojim vrtićkim grupama susreću i s djecom koja su žrtve nasilja. Odnos prema takvoj djeci treba biti u potpunosti prilagođen stanju u kojem se dijete nalazi. Odgajatelj, ako primijeti da bi dijete moglo biti žrtvom nasilja, mora reagirati (obavijestiti centar za socijalnu skrb, psihologa i sl.) te pokušati naći način da pomogne djetetu, ali i njegovoj obitelji.

Ige trebaju biti prilagođene djetetu koje je žrtva nasilja te u igru treba uključiti aktivnosti koje će djetetu pomoći da zauzme ispravan stav prema nasilju, žrtvi i nasilniku. Naime, igru treba osmisliti na način da se dijete zna boriti protiv nasilja, a ne da se od njega stvara potencijalni novi nasilnik (<http://www.savez-spuh.hr/konferencija/sto-je-terapija-igrom/>).

Nasilje nad djecom nije nešto što se događa negdje daleko, ono je posvuda prisutno. Poradi navedenog, odgajatelji trebaju bit educirani o nasilju, kako prepoznati nasilje, kako preventivno djelovati, kako pomoći žrtvi nasilja i sl. Svaki odgajatelj bi trebao imati znanja o ovom području jer pravodobno reagiranje na nasilje može spriječiti trajne posljedice nasilja. Također, pravilan pristup žrtvi nasilja dovodi do smanjenja negativnih učinaka nasilja na razvoj ličnosti (<http://www.roda.hr/article/read/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece>).

3. ZAKLJUČAK

Različiti oblici zlostavljanja predmet su istraživanja od sredine 20. stoljeća. U početku je veći naglasak bio na istraživanjima i sankcioniranju fizičkog zlostavljanja djece u obitelji. Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji veću pozornost istraživača i praktičara privlači tek posljednjih tridesetak godina. Još uvijek u teoriji i praksi nije postignuta suglasnost u određenju problema, kao ni u kriterijima njegovog utvrđivanja. U tom smislu nužan je daljnji rad na preciznijem određenju pojave i definiranju kriterija za njeno utvrđivanje. Pri planiranju budućih istraživanja potrebno je problem psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja definirati operacionalno, mjeriti ga kao kontinuiranu, a ne dihotomnu varijablu, te u odnosu na druge oblike zlostavljanja i zanemarivanja djece.

Općenito govoreći, istraživanja u području zlostavljanja i zanemarivanja djece trebaju biti usmjerena na poboljšanje zaštite djece od zlostavljanja na svim razinama, od neposrednog rada s djecom do socijalne politike. Osim činitelja rizika i zaštite te posljedica potrebno je bolje razumjeti sustave reagiranja na problem. U našoj praksi (npr. socijalnoj, zakonodavnoj) psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji ne registrira se kao zasebna pojava, što otežava stjecanje prave slike o veličini i specifičnim obilježjima ovog problema u našoj zemlji. Zbog toga je, uz preciznije određenje problema i kriterija njegovog utvrđivanja, potrebno posebno registriranje i praćenje otkrivenih slučajeva psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji u okviru različitih državnih sustava koji djeluju u lancu zaštite djece od zlostavljanja i zanemarivanja. Podaci koji ukazuju na opseg problema i njegove posljedice daju smjernice za razvoj aktivnosti podizanja javne svijesti putem kojih se javnost informira o problemu, a što pridonosi ranijem prepoznavanju i otkrivanju slučajeva. Na ovim se podacima temelji i razvoj preventivnih aktivnosti, te razvoj različitih intervencija, čiju je učinkovitost, također, potrebno evaluirati.

Iz svega navedenog proizlazi potreba za daljnjim istraživačkim radom na području zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji, a prilikom planiranja i provođenja istraživanja potrebno se pridržavati odrednica Etičkog kodeksa istraživanja s djecom radi zaštite prava i dobrobiti djece sudionika.

Zlostavljanje i zanemarivanje djece potencijalno utječe na stvaranje začaranog kruga zlostavljanja jer svako zlostavljano i zanemarivano dijete ima velike šanse da se u odrasloj dobi na isti odnosno naučeni način ponaša prema svojoj djeci. Psihološka pomoć žrtvama zlostavljanja nužna je u smanjivanju posljedica zlostavljanja. Međutim, sami zlostavljači također trebaju stručnu pomoć jer samo uz stručno vodstvo mogu uvidjeti problem svojeg ponašanja i reagiranja u određenim situacijama. Vrtić je mjesto gdje se može preventivno djelovati na djecu i njihove roditelje. Stoga bi svaki vrtić trebao osmisliti jasan program usmjeren prema preventivnom djelovanju protiv nasilja.

LITERATURA

1. Ajduković, M. (1999). *Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji na psihosocijalni razvoj djece*. Zagreb: Dijete i društvo.
2. Ajduković, M., Pečnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1(3), 269-276.
3. Briere, J., Runtz, M. (1987). *Post-Sexual Abuse Trauma: Data and implications for clinical practice*. *Journal of Interpersonal Violence*, 2, 367-379.
4. Buljan-Flander, G. (2000). *Seksualno zlostavljanje*. Zagreb: Potpora.
5. Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.
6. CAP program prevencije zlostavljanja djece, <http://www.roda.hr/article/read/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece>, pristupljeno 10. 5. 2015.
7. Forward, S., Buck, C. (2002). *Otrovni roditelji*. Zagreb: Nova promocija.
8. Glaser, D. (2002). *Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework*. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 697-714.
9. Glaser, D., Prior, V. (1997). Is the term child protection applicable to emotional abuse? *Child Abuse Review*, 6, 315-329.
10. Hart, S. N., Brassard, M. R., Karlson, H. C., (1996). *Psychological Maltreatment*. U: J. Briere, L. Berliner, J.A. Bulkley, C. Jenny i T. Reid (Ur.), *The APSAC Handbook on child maltreatment 18-40*. Thousands Oaks: Sage Publications,.
11. Higgins, D. J., McCabe, M. P. (2000). Multi-type maltreatment and the long-term adjustment of adults, *Child Abuse Review*, 9, 6–18.
12. Iwaniec, D. (2006). *The emotionally abused and neglected child. Identification, assessment and intervention*, Chichester: *John Wiley & Sons Ltd*.
13. Kendall-Tackett, K. (2002). The health effects of childhood abuse: four pathways by which abuse can influence health. *Child Abuse & Neglect*, 26, 715-729.
14. Kolko, D. J. (1996). Child physical abuse. In J. Briere, L. Berliner, J.A. Bulkley, C. Jenny i T. Reid (Eds.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment 21-50*. Thousands Oaks: *Sage Publications*.
15. Nikolić, S. i sur. (1996). *Osnove obiteljske terapije*, Zagreb: Medicinska naklada.
16. Pečnik, N. (2003). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

17. Što je terapija igrom, <http://www.savez-spuh.hr/konferencija/sto-je-terapija-igrom/>, pristupljeno 10. 5. 2015.
18. Trbonja, A. (2007). *Kako prepoznati nasilje nad djecom i pomoći djetetu žrtvi nasilja*, Mostar: Martino.
19. Meyer - Williams, L. (1993). Recall od childhoodtrauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(6),1167-1176.